

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΝΑΥΤΙΛΟΥ*

Το να ασχοληθεί κανείς με τον Οδυσσέα Ελύτη αποτελεί μια πρόκληση. Την ευκαιρία αυτή μας την παρέχει το συνέδριό μας, γι' αυτό και σπεύδουμε να οριοθετήσουμε τους στόχους μας. Θα ασχοληθούμε με το *Μικρό Ναυτίλο* (1970-74) που τυπώθηκε το 1985, όπως μας πληροφορεί ο εκδότης¹. Μια πρώτη ανάγνωση οδηγεί στη διαπίστωση ότι στη συλλογή έχουμε μια πολλαπλότητα κειμένων. Αποτελούν αυτό που ονομάζουμε ανθρωπομορφική επιφάνεια. Τα δρώντα πρόσωπα που εμφανίζονται εδώ είναι πολλά. Το καθένα έχει την ιστορία του. «Κάποτε νιώθω να 'μαι τόσο πολλοί που χάνομαι» επισημαίνει το ποιητικό υποκείμενο. Εμείς όμως θα προσπαθήσουμε να ανακαλύψουμε πίσω από τη μυθολογία του *Μικρού Ναυτίλου* το ιδεολογικό του μήνυμα, τις αξίες δηλαδή που αναζητεί το υποκείμενο:

*Αυτά που λέω και γράφω για να μην τα καταλάβει άλλος
κανείς
'Όπως ένα φυτό που αρκείται στο φαρμάκι του εωσότου ο
άνεμος
Του το γυρίσει σ' ευωδιά ναν τη σκορπίσει και στα τέσσερα
σημεία του κόσμου
Θα φανούν αργότερα τα οστά μου φωσφορίζοντας ένα γαλάζιο
Που το πάει αγκαλιά ο Αρχάγγελος και στάζει με τερά-
στιους
Διασκελισμούς διαβαίνοντας την Ελλάδα τη δεύτερη του
επάνω κόσμου.*

(Ο Μικρός Ναυτίλος, 1)

* Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Οδυσσέας Ελύτης. Ο ποιητής και οι ελληνικές πολιτισμικές αξίες», (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κω: Κω, 25-29 Ιουνίου 1994.

1. Παραπέμπουμε στην έκδοση: Οδυσσέας Ελύτης, *Ο Μικρός Ναυτίλος*, [Αθήνα]: Ίκαρος Εκδοτική Εταιρεία, ²1986.

Έχει κανείς την εντύπωση πως το ίδιο το ποιητικό υποκείμενο υποδεικνύει τον τρόπο προσέγγισης του κειμένου. Αν μείνουμε στην πολυσημία της επιφάνειας, στο συνδυασμό των σημαινόντων, δε θα μπορέσουμε να αποκαλύψουμε το ποιητικό βάθος, την «ευωδία» της ποίησης του Ελύτη. Πρέπει να δούμε τι κρύβεται πίσω από την επιφάνεια για να φανεί το μήνυμα του έργου και οι αξίες που προβάλλει. Ας προσέξουμε το λέξιμα «γαλάζιο» και το σύνταγμα «δεύτερη Ελλάδα» του παραπάνω αποσπάσματος. Οι πρώτοι συνειρμοί που δημιουργούν έχουν σχέση με τις χωρικές συντεταγμένες του έργου. Αν προσθέσουμε σ' αυτά το «Αιγαιοδρόμιο» και το «Ο Μικρός Ναυτίλος», αναγόμαστε κατ' αρχήν σ' ένα χώρο που θυμίζει Ελλάδα και Αιγαίο. Όλα αυτά όμως πρέπει να συνδυαστούν με το εισαγωγικό ποίημα της συλλογής που έχει το θεατρικό τίτλο «Είσοδος»:

ΚΑΠΟΤΕ ΔΕΝ

*είναι παρά μια λάμψη πίσω απ' τα
βουνά - κει κατά το μέρος του πελάγου. Κάποτε πάλι
ένας αέρας δυνατός που άξαφνα σταματάει έξω απ' τα
λιμάνια. Και όσοι νογούν, το μάτι τους βουρκώνει*

Χρυσέ ζωής αέρα γιατί δε φτάνεις ως εμάς;

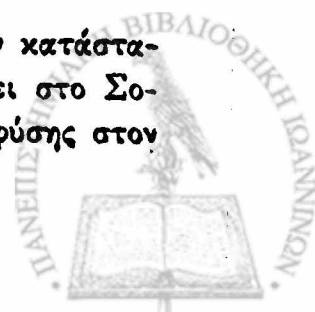
*Κανένας δεν ακούει, κανένας. Όλοι τους πάνε κρατώντας
ένα εικόνισμα και πάνω του η φωτιά. Κι ούτε μια μέρα,
μια στιγμή στον τόπο αυτόν που να μη γίνεται άδικο και
φονικό κανένα*

Γιατί δε φτάνεις ως εμάς;

*Είπα θα φύγω. Τώρα Μ' ό,τι να 'ναι: το σάκο μου
τον ταξιδιωτικό στον ώμο· στην τσέπη μου έναν Οδηγό·
τη φωτογραφική μου μηχανή στο χέρι. Βαθιά στο χώμα
και βαθιά στο σώμα μου θα πάω να βρω ποιος είμαι.
Τι δίνω, τι μου δίνουν και περισεύει το άδικο*

Χρυσέ ζωής αέρα...

Το ποιητικό υποκείμενο εμφανίζεται δυσαρεστημένο με την κατάσταση που επικρατεί. Ο χρυσός αέρας της ζωής - που παραπέμπει στο Σολωμό - σταματάει έξω από τα λιμάνια. Το κάλεσμα δηλαδή της φύσης στον

άνθρωπο για ζωή και ευδαιμονία δε βρίσκει ανταπόκριση, όπως επισημαίνει αλλού ο Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος². Στον τόπο αυτό πλεονάζει το άδικο. Έτσι, το ποιητικό υποκείμενο αποφασίζει να φύγει. Ο ταξιδιωτικός σάκος, ο οδηγός και η φωτογραφική μηχανή σημασιοδοτούν την έννοια του ταξιδιού. Σ' ένα ταξίδι παραπέμπει και ο τίτλος της συλλογής. Σύμφωνα με τα λεξικά το «ναυτίλος» σημαίνει το ναύτη. Θυμίζει ακόμη το ομώνυμο υποβρύχιο του Ιουλίου Βερν. Επιπλέον ο ναυτίλος είναι ένα οστρακόδερμο που έχει έναν υμένα, τον οποίο μεταχειρίζεται ως ιστίο για να πλέει. Το οστρακόδερμο αυτό, που οι αρχαίοι το έλεγαν ναυτίλο ή ποντίλο, κινείται καρκινικά δηλαδή προς τα πίσω και το συναπάντημά του προμηνύει την ευτυχία.

Έτσι, έχουμε να κάνουμε με τη φυγή του ήρωα, με το ταξίδι του στον κόσμο του φαντασιακού, σ' έναν κόσμο που δεν τον βλέπουμε οι άλλοι άνθρωποι. Είναι ένα ταξίδι κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων. Ο ήρωας του Ελύτη προσδιορίζει το αφηγηματικό του πρόγραμμα³ ως εξής: Θα ταξιδέψει βαθιά στο χώμα και βαθιά στο σώμα του για να ανακαλύψει ποιος είναι και γιατί στον κόσμο επικρατεί το άδικο. Το ταξίδι και η αναζήτηση της ταυτότητας είναι οι βασικοί άξονες του *Μικρού Ναυτίλου*. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το υποκείμενο θα μας μιλήσει για τη γνώση που θα αποκτήσει κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του και για τα αισθήματά του.

Σκηνή πέμπτη: Στο φτωχό του στρώμα της φυλακής, ο Σωκράτης, μετά την καταδίκη του σε θάνατο, πίνει το κώνειο ήρεμος και ξεψυχάει.

(Ο Μικρός Ναυτίλος [Προβολέας β'])

Σκηνή έκτη: Στον εωθινό των Χριστουγέννων, ο Μιχαήλ Τραυλός, βοηθημένος από άλλους έξι συνωμότες, σκοτώνει τον ευεργέτη του Αυτοκράτορα Λέοντα τον Ε'.

(Ο Μικρός Ναυτίλος [Προβολέας γ'])

Σκηνή τρίτη: Με καταδίκη σε θάνατο ρίχνεται στις φυλακές ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

2. «Καλή 'ναι η μαύρη πέτρα σου». *Ερμηνευτικά κλειδιά στο Σολωμό*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α. Ε., 1992, σσ. 141-143.

3. Για το εννοιολόγημα αφηγηματικό πρόγραμμα βλ. A.J. Greimas - J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, tome I, Paris: Hachette, 1979, σσ. 297-298.

Σκηνή πέμπτη: Βγαίνοντας από τον σταθμό της Λυών, στο Παρίσι, μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, ο Ελευθέριος Βενιζέλος δέχεται τις σφαίρες δυο Ελλήνων Αξιωματικών.

(Ο Μικρός Ναυτίλος [Προβολέας δ'])

Σκηνή έβδομη: Κτίσματα χαμηλά του ΕΑΤ/ΕΣΑ. Στο προαύλιο, μεθυσμένοι οπλίτες. Αγριοφωνάρες κι αισχρές χειρονομίες. Ο αξιωματικός που βγαίνει από κάποιο κελί κάτι λέει στον στρατιωτικό ιατρό. Πίσω τους ακούγονται γδούποι και οιμωγές.

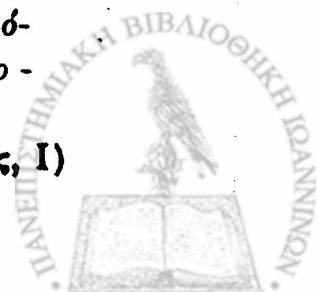
(Ο Μικρός Ναυτίλος [Προβολέας α'])

Τα παραπάνω αποσπάσματα παραπέμπουν στο επίπεδο του πραγματικού. Αποτελούν τις ιστορικές συντεταγμένες του Μικρού Ναυτίλου. Διακρίνουμε εύκολα τις τρεις μεγάλες περιόδους της ελληνικής ιστορίας: Αρχαίος Κόσμος - Βυζάντιο - Σύγχρονη Ελλάδα. Το περιεχόμενο των αναφορών είναι αρνητικό. Δηλώνεται ότι τίποτε δεν άλλαξε στην ιστορική διαδρομή του ελληνισμού. Δικαστικές πλάνες, ίντριγκες, συνομωσίες και πραξικοπήματα απαντούν σε κάθε εποχή. Όσοι προσφέρουν υπηρεσίες στην πατρίδα τους όχι μόνο δεν ανταμείβονται, αλλά καταδιώκονται. Μερικοί κατορθώνουν να επιβιώσουν. Οι περισσότεροι εκτελούνται ή πεθαίνουν στη φυλακή. Δεν προβάλλονται επομένως οι πολιτισμικές αξίες του ελληνισμού, αλλά επισημαίνονται οι αδυναμίες του. Χιλιετηρίδες πέρασαν και αυτός ο λαός δεν μπόρεσε να μονοιάσει. Ο ένας στρέφεται εναντίον του άλλου και το κυνήγι της εξουσίας είναι συνεχές.

Όλες αυτές οι ιστορικές αναφορές τοποθετούνται κάτω από τον τίτλο «Προβολέας». Ο προβολέας είναι η συσκευή που εκπέμπει συγκεντρωτικά φωτεινές ακτίνες προς ορισμένη κατεύθυνση. Έτσι, η λειτουργία του είναι αποκαλυπτική. Το υποκείμενο φωτίζει τις αρνητικές πλευρές της ελληνικής ιστορίας και τις παρουσιάζει στο δέκτη της αφήγησης. Είναι μια κατάσταση που αντιστοιχεί με το θάνατο. Το ταξίδι ακόμη στην πολύχρονη ελληνική ιστορία γεμίζει θλίψη το υποκείμενο. Βλέπει μια Ελλάδα που δεν την αντέχει, που δεν τη θέλει, γι' αυτό στο επίπεδο του φαντασιακού θα φτιάξει μιαν άλλη Ελλάδα. Πρόκειται για έναν μετασχηματισμό της πραγματικότητας.

1. Ζητούσα να ψάσω την ύλη των αισθημάτων. Ν' αποκαταστήσω, από τις νύξεις που έβρισκα διάσπαρτες μέσα στο κόσμο αυτόν, μιαν αθωότητα τόσο ισχυρή που να ξεπλένει τα αίματα - το άδικο - και να εξαναγκάζει τους ανθρώπους να μου αρέσουν.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, Ι)

νων, για τους οποίους έγινε λόγος παραπάνω, αλλά σ' έναν κόσμο πνευματικό. Έτσι, το ποιητικό υποκείμενο καταφεύγει στο στίχο του Κάλβου «Και με φως και με θάνατον» από το ποίημα «Εις Θάνατον» για να δείξει τη συνύπαρξη των αντιφατικών στοιχείων της πνευματικότητας και της αθλιότητας, σ' αυτό τον τόπο.

1. Όταν ανακαλύψουμε τις μυστικές σχέσεις των εννοιών και τις περπατήσουμε σε βάθος θα βρούμε σ' ένα άλλου είδους ξέφωτο που είναι η Ποίηση. Και η Ποίηση πάντοτε είναι μία όπως ένας είναι ο ουρανός. Το ζήτημα είναι από πού βλέπει κανείς τον ουρανό.

Εγώ τον έχω δει από καταμεσής της θάλασσας.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, IV)

2. Τείνω με όλους μου τους πόρους προς ένα - πώς να το πω; - περιστρεφόμενο, εκθαμβωτικό ε ν. Από το πώς δαγκώνω μέσα στο φρούτο έως το πώς κοιτάζω απ' το παράθυρο, αισθάνομαι να σχηματίζεται μια ολόκληρη αλφαβήτα που πασχίζω να βάλω σ' ενέργεια με την πρόθεση ν' αρμόσω λέξεις ή φράσεις, και την απώτερη φιλοδοξία, ιάμβους και τετράμετρα. Που σημαίνει: να συλλάβω και να πω έναν άλλο, δεύτερο κόσμο που φτάνει πάντα πρώτος μέσα μου.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, V)

3. **ΟΤΙ ΜΠΟΡΕΣΑ Ν' ΑΠΟΧΤΗΣΩ** μια ζωή από πράξεις ορατές για όλους, επομένως να κερδίσω την ίδια μου διαφάνεια, το χρωστώ σ' ένα είδος ειδικού θάρρους που μου 'δωκεν η Ποίηση: να γίνομαι άνεμος για τον χαρταετό και χαρταετός για τον άνεμο, ακόμη και όταν ουρανός δεν υπάρχει.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, X)

4. **ΕΚΦΡΑΖΟΜΑΙ ΟΠΩΣ ΕΝΑ ΠΕΡΓΑΜΟΝΤΟ** στον πρωινό αέρα. Η διήθηση που δεν την αντιλαμβάνεται άλλος κανείς, αυτή έχει σημασία. Μέσ' από τους κοινωνικούς αγώνες, τη λαχτάρα για δίκιο και για ελευθερία, το αναπαλλοτριωτο του ατόμου: μια ευωδία!

(Ο Μικρός Ναυτίλος, XXI).

5. *ΟΙ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΕΣ ΑΛΗΘΕΙΕΣ* φθείρονται πολύ πιο δύσκολα. Ο Ρεμπώ επέζησε της Κομμούνας όπως θα επιζήσει το φεγγάρι της Σαπφώς από το φεγγάρι του Άρμστρογκ. Χρειάζονται άλλης λογής υπολογισμοί.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, XI)

Το υποκείμενο αναφέρεται εδώ σε θέματα *Ποιητικής*. Μιλάει για την ποίησή του και για τον τρόπο που λειτουργεί ως καλλιτέχνης. Το ποιητικό του πρόγραμμα μπορεί να προσδιοριστεί ως εξής:

1. Απαραίτητη προϋπόθεση για τον ποιητή είναι να ανακαλύψει τις «μυστικές σχέσεις των εννοιών», αυτό δηλαδή που δε φαίνεται απ' έξω. Πρόκειται για το κρυμμένο νόημα των πραγμάτων και τις σχέσεις μεταξύ τους.

2. Η ποίηση είναι μία. Η οπτική γωνία των ποιητών διαφέρει. Το ποιητικό υποκείμενο βλέπει τον ουρανό «από καταμεσίς της θάλασσας», σ' όλο το μεγαλείο του δηλαδή. Τίποτε δεν εμποδίζει την ποιητική του όραση. Ο ήρωας σημειώνει σε άλλο σημείο ότι τα ανώτερα μαθηματικά του τα έκανε «στο Σχολείο της θάλασσας». Έχει δηλαδή την οπτική ενός θαλασσινού.

3. Η ποιητική έμπνευση ακολουθεί τη δική της πορεία. Αρχικά έχουμε τη σύλληψη της ιδέας, που συνοψίζεται σε μια λέξη - το «εκθαμβωτικό ε υ» - που μπορεί να μην εμφανίζεται στο κείμενο. Αυτό το «ε υ» θα μετασχηματιστεί στη συνέχεια σε λέξεις και φράσεις που θα αποτελέσουν το ποιητικό σώμα.

4. Η ποίηση μετασχηματίζει τον κόσμο, αλλάζει την κατάσταση των πραγμάτων. Έχει τη δύναμη να μετατρέψει την θλίψη σε ευτυχία.

5. Στην ποίησή του ο Ελύτης δε μιλάει για τα γεγονότα αυτά καθαυτά. Τα επεξεργάζεται, τα φιλτράρει και δίνει το βαθύτερο νόημά τους.

6. Η ποιητική αλήθεια ξεπερνάει την ανθρώπινη πράξη. Η ποίηση της Σαπφώς θα επιζήσει όταν θα έχει ξεχαστεί το γεγονός της κατάκτησης του φεγγαριού.

7. Το ποιητικό υποκείμενο ξεπερνώντας τις κατηγορίες καλό vs κακό βλέπει τον κόσμο με τη φρεσκάδα ενός παιδιού. Έτσι, δε μένει μόνο σε ορισμένα θέματα, αλλά μιλάει για όλα τα πράγματα.

Δεν αναφέρεται, ωστόσο, μόνο στην *Ποιητική* του ο Ελύτης. Θα μας δώσει και πιο απτά δείγματα της δουλειάς του:

*Λίγο για μια στιγμή να παίξεις πάνω στην κιθάρα σου
Τα ονόματα της Παναγιάς και θα δεις*

*Ε ε Χρυσομαλλούσα
Ε ε Χρυσοσκαλίτισσα*

Να ξεπετιέται πάλι το βουνό με τ' άσπρο σπίτι στην πλαγιά
 Τ' άλογο με τα δυο φτερά
 Και η άγρια φράουλα της θάλασσας

Λάμπουσα και Κανάλα μου και Παραπορτιανή μου

Θα δεις την πράσινη ψαρόβαρκα σκαμπανεβάζοντας να χάνεται
 μέσα στ' αραποσίτια
 Τον Μήτσο με τις τρίχες και με τ' αλυσιδάκι στο λαιμό

Ε Παναγιά Τα Μάγκανα
 Ε Παναγιά Τόσο Νερό

Να βλαστημάει και ν' ανεβάζει ανίδεος μες στα δίχτυα του
 Τέσσερα-πέντε αρχαία ελληνικά
 Το τέλλεσθαι και το νησί, το μέλεα και το κρίναι σα

Καρυστιανή κι Ακλειδιανή
 Δαφνιώτισσα κι Αργιώτισσα

Που μια στιγμή το παίζεις πάνω στην κιθάρα σου
 Κι απ' τ' αναμμένο πέλαγο αντικρύ σου ακούς

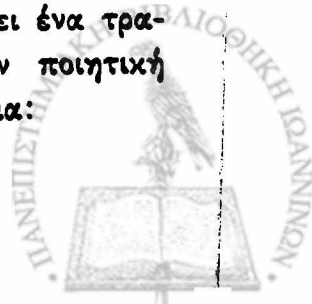
'Ει Κρουσταλλένια έι Δροσιανή
 'Ει Παναγιά του Νίκους

Να σχίζεται στα δυο τ' ουρανού το καταπέτασμα
 Κι ένας παμπάλαιος έφηβος απαράλλαχτος εσύ
 Να κατεβαίνει - κοίτα:
 Στα κύματα μ' ένα καμάκι ορθός και στους αφρούς να πλέει

Σπηλιώτισσα και Μερσινιά και Θαλασσίτρα μου έι!

(Ο Μικρός Ναυτίλος, 12)

Όταν διαβάσει κανείς το χαριτωμένο αυτό ποίημα, νιώθει την ανάγκη να «μεταφράσει» στη δική του γλώσσα την ποιητική έκφραση «Λίγο για μια στιγμή να παίζεις πάνω στην κιθάρα σου | Τα ονόματα της Παναγιάς». Δεν πρόκειται εδώ ασφωλώς για την κιθάρα που συνοδεύει ένα τραγούδι. Η κιθάρα παραπέμπει στην ποίηση και ειδικότερα στην ποιητική έμπνευση. Μπορούμε επομένως να ερμηνεύσουμε το εκφώνημα:

Λίγο για μια στιγμή να παίξεις πάνω στην κιθάρα σου / Τα ονόματα της Παναγιάς = μόλις αρχίσει η ποιητική έμπνευση

Πρόκειται για το πρώτο σκέλος μιας μεταφοράς που ονομάζεται πρωταρχική μεταφορά. Το δεύτερο σκέλος της «και θα δεις» αναφέρεται στο ίδιο πράγμα, στις συνέπειες δηλαδή της ποιητικής λειτουργίας. Επομένως, το πρώτο σκέλος ισούται με το δεύτερο (T = V). Τα ρήματα που ακολουθούν «θα δεις», «ακούς», «παίζεις» έχουν ως υποκείμενο το εσύ, τον ποιητή δηλαδή. Πρόκειται για ποιητικές εκφράσεις που σχετίζονται με την πρωταρχική μεταφορά και αναφέρονται στο ίδιο πράγμα μ' αυτήν: την ποιητική έμπνευση. Το θέμα του ποιήματος λοιπόν είναι το εξής: Η ποιητική έμπνευση είναι εκείνη που όταν λεξικοποιηθεί μας παρουσιάζει την εικόνα του ψηλού βουνού με τ' άσπρο σπιτάκι στην πλαγιά, το Μήτσο με τις βλαστήμιες του και τ' αλυσιδάκι στο λαιμό και το ποιητικό υποκείμενο με τη μορφή αρχαίου εφήβου. Έχουμε μια δικτυωτή μεταφορά, σύμφωνα με την ορολογία του Riffaterre⁴.

Το ταξίδι του *Μικρού Ναυτίλου* όμως δεν περιορίζεται μόνο στο χώρο της έμπνευσης και των ιδεών. Το ποιητικό υποκείμενο κάνει λόγο για τα υλικά της ποίησης που το γοητεύουν. Πρόκειται για τον κόσμο των συμφώνων, των φωνηέντων και των λέξεων. Σχετικοί κατάλογοι παρατίθενται στο έργο.

1. 'Οξω από το μνημονικό τρεις ώρες δρόμο βρέθηκα να κν-νηγώ στο δάσος των φωνηέντων. Σκοπευτής από ένστικτο (κι αισθηματίας) χτυπώ και ρίχνω:

έμβλημα	κρήνη	Μαρίνα
γραμμή	θύσανος	Μίλητος
κηρύλος	γνώμη	ασημένια
....

(Ο Μικρός Ναυτίλος 5)

2. Αφόντας μπήκα σ' έρωτα για τούτα τα κορμάκια λήνεφα, έφεξα. Σ' ύπνο και ξύπνο άλλο στο νου δεν είχα - πώς να τα μεγαλώσω, μια μέρα να τα κοιμηθώ. Παραμόνευα πίσω απ' τις θύρες. Έμαθα να τα πιάνω στον αέρα, στο νερό. Αλλά πώς να τα πω δεν ξέρω ακόμα:

4. Βλ. «La métaphore filée dans la poesie surréaliste», *La production du texte*, Paris: Seuil, 1979, σσ. 217-234, (ειδικά σσ. 218-220).

A. - Λευκό ή κνανό, ανάλογα με τις ώρες και τη θέση των άστρων.

Λ. - Πραγματικά βρεμένο. Ίδιο βότσαλο.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, 2)

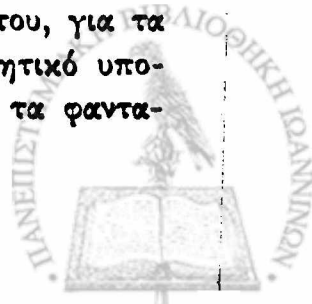
3. *Όταν άνοιξα τον Οδηγό μου, κατάλαβα. Μήτε σχεδιαγράμματα μήτε τίποτα. Μόνο λέξεις. Αλλά λέξεις που οδηγούσαν μ' ακρίβεια σ' αυτό που γύρευα. Έτσι, σιγά-σιγά, φυλλομετρώντας, είδα να σχηματίζεται ο χώρος όπως το δάκρυ από τη συγκίνηση. Κι εγώ μέσα του.*

<i>αγάπη</i>	<i>ψάθα</i>
<i>αγιάζι</i>	<i>ψαλτήρι</i>
<i>Αγία Μαρίνα</i>	<i>ψαράς</i>
<i>Αγία Παρασκευή</i>	<i>Ψυχοσάββατο</i>
<i>αγιασμός</i>	..
<i>Άγιοι Ανάργυροι</i>	<i>Ωρίων</i>
.....	<i>ώχρα</i>

(Ο Μικρός Ναυτίλος, "Όττω τις έραται [Αιγαιοδρόμιον])

Μια πρώτη ανάγνωση θα ανακάλυπτε εδώ το εργαστήριο του δημιουργού, τις λέξεις δηλαδή που αποθησαυρίζει για μελλοντική χρήση και στις οποίες θα ταίριαζε ο τίτλος προσωπικές σημειώσεις. Δεν πρόκειται όμως γι' αυτό. Πίσω από αυτές τις καταγραφές υπάρχει νόημα. Ο ερωτικός κώδικας που χρησιμοποιεί το ποιητικό υποκείμενο («να τα μεγαλώσω, μια μέρα να τα κοιμηθώ»), η αναφορά του σε κυνήγι («χτυπάω και ρίχνω»), καθώς και η υπονοούμενη αναζήτηση («αυτό που γύρευα») υποδηλώνουν την ποιητική λειτουργία, την ενασχόληση με τα πρώτα υλικά του ποιητικού σώματος. Τα σύμφωνα, τα φωνήεντα και οι λέξεις ελκύουν το ποιητικό υποκείμενο. Με αυτά ασχολείται και αυτά δίνουν το ξεχωριστό του ποιητικό στίγμα.

Το ταξίδι του *Μικρού Ναυτίλου* δεν περιορίζεται μόνο στο «δάσος των φωνηέντων» και στον κόσμο των λέξεων, επεκτείνεται και αλλού. Το ποιητικό υποκείμενο μνημονεύει, σε ολόκληρες σελίδες, ποιητές, υμνογράφους, ζωγράφους και μουσικούς. Οι αναφορές του καλύπτουν χώρους που έχει επισκεφτεί καθώς και πρόσωπα της καθημερινότητας. Τα ονομάζει αλλού «στιγμιότυπα» και επισημαίνει πως είναι «μόνο τ' απαραίτητα». Πρόκειται για τις μνήμες που αποκόμισε στο ταξίδι της ζωής του, για τα πράγματα που ασχούν μια ξεχωριστή έλξη επάνω του. Το ποιητικό υποκείμενο μας παρουσιάζει εδώ τα πράγματα που αγαπάει. Είναι τα φαντα-

σιακά του πρότυπα και αποτελούν ταυτόχρονα τις διακειμενικές του αναφορές⁵. Χαρακτηριστικό είναι από την άποψη αυτή το σύνταγμα *ὄττω τις ἔραται*, που παραπέμπει στη Σαπφώ:

οἴ μιν ἰπτήων στρότον, οἱ δὲ πῆσδων,
οἱ δὲ νάων φαῖσ' ἐπ[ὶ] γᾶν μέλαι[ν]αν
ἔ]μμεναι κάλλιστον, ἔγω δὲ κῆν' ὄτ-
τω τις ἔραται⁶.

(Σαπφώ, Fr. 16)

Θα αρκεστούμε σε λίγα παραδείγματα από αυτές τις αναφορές:

1. ΚΡΗΤΗ

Σφραγιδόλιθος με παράσταση αιγάγρου (Μουσείον Ηρακλείου).

2. ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ

ψυχὰς ἔχοντες κυμάτων ἐν ἀγκάλαις

3. ΣΑΠΦΩ

νῦξ πολύως

4. EL GRECO

Αριστερό μέρος από τον «Ιησού στο Όρος των Ελαιών» (Museum of Art, Toledo, Ohio).

5. ΒΕΕΤΗΟΒΕΝ

Σονάτα για βιολί και πιάνο αρ. 2 σε λα μείζ., ορ. 12.

5. Για το περιεχόμενο του όρου *διακειμενικότητα* βλ. Julia Kristeva, *Σημειωτική Recherches pour une sémanalyse*, Paris: Seuil/Coll. «Tel Quel», 1969, σσ. 255-257, και *La révolution du langage poétique*, Paris Seuil/«Point», 1974, σσ. 59-60, καθώς και R. Barthes, «Théorie du texte», *Encyclopaedia Universalis*, τόμ. XV, 1973, σ. 1015.

6. «Μερικοί λένε ότι το λαμπρότερο πράγμα πάνω στη μαύρη γης είναι ένας στρατός καβαλάρηδων, κι άλλοι, ένας στρατός πεζών - εγώ όμως λέω ότι το λαμπρότερο είναι ό,τι τυχαίνει ν' αγαπά ο καθένας». Δανειζόμαστε τη μετάφραση από το C. M. Bowra, *Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση. Αλκμάν, Στησίχορος, Αλκαίος, Σαπφώ* μετ. Ι. Ν. Καζέζης, τόμ. Α', Αθήνα ΜΙΕΤ, 1980, σ. 268. Πβ. και τη μετάφραση «...όμως εγώ (λέω), εκείνο που αγαπάει κανείς» στο P.E. Easterling - B.M.W. Knox, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετ. Ν. Κονομή, Χρ. Γριμπά, Μ. Κονομή, Αθήνα: εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα 1990, σ. 279.

6. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

της γηραιάς δρυός, όπου με τα κυμβαλίζοντα πέταλα των
φυλλομανούντων κλώνων της διηγείτο τας αναμνήσεις των
αιώνων.

7. ΚΑΒΑΦΗΣ

Εν τω μηνί Αθύρ ο Λεύκιος εκοιμήθη

8. YEATS

the moonless midnight of trees

9. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

Ὅρνιθες

(Ο Μικρός Ναυτίλος, "Όττω τις έραται [Ο ταξιδιωτικός Σάκος])

1. ΜΥΚΟΝΟΣ

Ταρατσάκι. Ανάμεσ' από γλάστρες με γεράνια ένας ρόδιος
τρούλος, λευκά τόξα, κατάρτια υφαίνοντας τον ουρανό, η
Δήλος.

2. ΑΙΧ-ΕΝ-PROVENCE

Ἄξαφνη άνοιξη. Μέσ' από κάγκελα με γλυσίνες κεφάλι κο-
ριτσιού που κοιτάζει με απορία.

3. Η ΑΝΝΟΥΛΑ

Την ώρα που πλένεται, μετά που τέλειωσε τη μπουγάδα, στη
μεγάλη πέτρινη γούρνα του πλυσταριού. Λευκό φωτεινό σώμα.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, "Όττω τις έραται [Τα στιγμιότυπα])

Δεν ασχολείται όμως μόνο μ' αυτά τα θέματα ο Ελύτης, όπως φαίνε-
ται από τα παρακάτω αποσπάσματα:

1. ΕΧΕΙ ΚΑΙ Η ΨΥΧΗ τον δικό της κονιορτό που εάν σηκωθεί
μέσα μας αέρας αλίμονο. Οι ορμές χτυπάνε στα παράθυρα,
τα τζάμια θρυμματίζονται. Λίγοι ξέρουν ότι ο υπερθετικός
στα αισθήματα σχηματίζεται με το φως, όχι με τη δύναμη.
Και ότι χρειάζεται χάδι εκεί που βάζουν μαχαίρι. Ὅτι ένας
κοιτώνας με τη μυστική συνεννόηση των σωμάτων μας παρα-

κολουθεί παντού και μας παραπέμπει στην αγιότητα χωρίς συγκατάβαση.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, XVI)

2. «Και το βράδυ,
αργά, την ώρα που της έβγαλα τα σκουλαρίκια να τη φιλήσω
έτσι όπως θέλω εγώ, με τη ράχη ακουμπισμένη στον μαντρό-
τοιχο της εκκλησιάς, μπουμπούνισε το πέλαγος και οι Άγιοι
βγήκανε κρατώντας κεριά να μου φωτίσουνε».

(Ο Μικρός Ναυτίλος, IX)

3. *ΑΠΟ ΜΙΚΡΟ ΠΑΙΔΙ* μου γεμίσανε το κεφάλι με την εικόνα
ενός θανάτου κουκουλωμένου στα μαύρα, που κρατά τη ζωή
σαν φάκα και μας την προτείνει ανοιχτή, με το δόλωμα της η-
δονής στη μέση. Αφήστε με να γελάσω. Κάτι άλλο έλεγε
κείνος που μασούσε τη δάφνη. Και δεν είναι τυχαίο που
γυρίζουμε όλοι μας γύρω από τον ήλιο.

Το σώμα ξέρει.

(Ο Μικρός Ναυτίλος, XVIII)

4. *ΩΡΑΙΕ ΜΟΥ ΑΡΧΑΓΓΕΛΕ* γεια σου, με τις ηδονές καθώς
φρούτα στο πανέρι!

(Ο Μικρός Ναυτίλος, XIX)

Όλες οι αναφορές που έγιναν μέχρι εδώ αφορούν ένα φανταστικό ταξίδι στο γνωστικό επίπεδο. Το υποκείμενο επισκοπεί την ιστορία, εξετάζει τις μυστικές σχέσεις των πραγμάτων και διερευνά την ποιητική του λειτουργία. Η γνώση είναι το αποτέλεσμα αυτής της αναζήτησης. Υπάρχει ωστόσο και το σώμα. Ο ήρωας διαπιστώνει ότι με τη μεσολάβηση του σώματος αποκτά άλλη αίσθηση του κόσμου. Διαφωνεί με την υπάρχουσα αντίληψη περί καλού και κακού, ηθικού και μη ηθικού. Παρομοιάζει τις ηδονές με «φρούτα στο πανέρι» και επισημαίνει ότι μπουμπουνίζει το πέλαγος και οι άγιοι συγκατανεύουν όταν ενώνεται ερωτικά με το κορίτσι του. Η βασική ιδέα είναι πως η μυστική ενότητα των σωμάτων παραπέμπει στην αγιότητα. Σ' αυτή την ένωση συγκατανεύει και η ίδια η φύση. Ο έρωτας ενώνει τους ανθρώπους και τους εξαγιάζει. Δεν είναι η ζωή «φάκα» «με το δόλωμα της ηδονής στη μέση». Ο έρωτας γίνεται συνώνυμο της ζωής. Οι ζωικές αξίες εξαγιάζονται.

Το τελευταίο ποίημα της συλλογής, που έχει και αυτό το θεατρικό τίτλο «Έξοδος», σημασιοδοτεί το τέλος του ταξιδιού:

ΑΛΛ' ΑΚΑΤΑΝΟΗΤΑ ΔΕΝ

ακούει κανένας. Πάει
ψηλά, ολοένα καιούμενο του Παραδείσου το πουλί. Κι όλες
οι Παναγιές οι ασημένιες, τίποτε. Αλλού γυρίστηκε η
φωνή και θαυματούργητα έμειναν τα μάτια.

Έρμα 'ν' τα μάτια

Ένας κι εγώ στους χιλιάδες ανάμεσα φονιάδες πάω τους
αθώους κι ανίσχυρους. Τυλίγομαι το αρχαίο ρούχο και τα
πέτρινα πάλι κατεβαίνω σκαλοπάτια καλώντας και ξορκί-
ζοντας

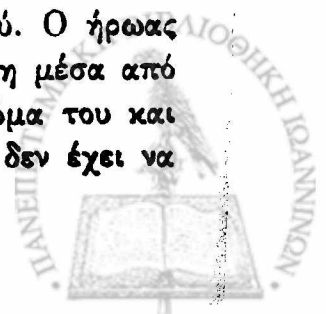
Έρμα 'ν' τα μάτια, που καλείς

Αιώνες τώρα πάνω από τα γαλάζια ηφαίστεια. Μακριά
στο σώμα και μακριά στο χώμα που πατώ πήγα να βρω
ποιος είμαι. Τις μικρές ευτυχίες και τ' αδόκητα συνα-
παντήματα θησαύρισα, και να με: ανήμπορος να μάθω τι
δίνω, τι μου δίνουν και περισσεύει το άδικο

Χρυσέ ζωής αέρα...

Το υποκείμενο ταξίδεψε στο φαντασιακό κόσμο της γνώσης και των αισθημάτων. Μας παρουσίασε τις δικές του αξίες και ανασηματοδότησε τον κόσμο. Ταξίδεψε σ' όλο το βάθος της ελληνικής ιστορίας και διαπίστωσε το συγκρουσιακό της χαρακτήρα. Μίλησε ακόμη για τα πράγματα που το ελκύουν. Ξεχωρίζουν, επομένως, στο Μικρό Ναυτίλο δυο επίπεδα, το φαντασιακό επίπεδο και το επίπεδο του πραγματικού, ο χώρος του μέσα δηλαδή και ο χώρος του έξω. Στο φαντασιακό επίπεδο το υποκείμενο αισθάνεται πληρότητα. Κυριαρχούν τα ευφορικά αισθήματα. Ο κόσμος αποκτά μια νέα διάσταση. Στο επίπεδο του πραγματικού αντίθετα κυριαρχο στοίχειο είναι η δυσφορία. Οι συγκρούσεις συνεχίζονται και το άδικο περισσεύει στον εξωτερικό κόσμο.

Έρχεται όμως και η στιγμή της αποτίμησης του ταξιδιού. Ο ήρωας του Ελύτη αποκτάει, όπως και ο ήρωας του Καβάφη, τη γνώση μέσα από τόσα συναπαντήματα. Αισθάνεται την ευτυχία μέσα από το σώμα του και μας αποκαλύπτει το ιδιαίτερο ποιητικό του στίγμα. Το ταξίδι δεν έχει να

του προσφέρει τίποτε άλλο. Το υποκείμενο διαπιστώνει το ασυμβίβαστο φαντασιακού και πραγματικού κόσμου. Οι αξίες που υπάρχουν σ' αυτούς τους δύο χώρους ανήκουν σε διαφορετικά σύμπαντα. Είναι χαρακτηριστικός ο στίχος από τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του Σολωμού «*Έρμα 'ν' τα μάτια, που καλείς, χρυσέ ζωής αέρα*», που χρησιμοποιεί στο δικό του ποίημα ο Ελύτης. Σημασιοδοτείται με τον τρόπο αυτό η ιδέα ότι το κάλεσμα της φύσης στον άνθρωπο για ζωή και ευδαιμονία δε βρίσκει ανταπόκριση. Η αντίθεση, λοιπόν, ανάμεσα στη ζωή, που την αντιπροσωπεύουν οι πνευματικές αξίες, η ποίηση και ο έρωτας, και στο θάνατο, που τον αντιπροσωπεύουν οι αθλιότητες και οι κακομοιρίες μας, είναι το κυρίαρχο στοιχείο της μυθολογίας του *Μικρού Ναυτίλου*.

